

КУЛЬТУРА І РЕЛІГІЯ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ДЕМАРКАЦІЯ МЕЖ ВПЛИВУ

Ще наприкінці ХХ століття багато хто із нас щиро вірив, що вікові надії для досягнення людством толерантної єдності та верховенства гуманізму, починають збуватися. Ці надії ми пов'язували з бурхливими процесами глобалізації. Як виявилось згодом, вони мають не лише позитивні наслідки (зростання міжнародних зв'язків, поширення нових технологій та єдиних стандартів життя, ідеї солідарної демократії і відповідальності тощо), а й негативні, які не мають простого рішення. Особливої гостроти у контексті цих процесів додає турбулентність реальних тенденцій культурного самовизначення і релігійної самобутності. Тобто глобалізація культур і релігій постала найбільш проблематичною частиною культурної взаємодії.

Глобалізація як матеріалізація універсалізації світу, його гомогенізація, як з'ясувалося, не знімає, а загострює геополітичні протистояння, національно-етнічну нетерпимість і міжнаціональні суперечності, протистояння культур і світових релігій. Корені усіх цих процесів лежать у глибинах культурно-ментальної та етнічно-релігійної несумісності, яку можна або загострювати, або знайти механізми її пом'якшення. Іншого не дано. Культури – монадологічні, замкнені. Кожна із них має свої цінності, моральні імперативи і психологію, яку формувалися тисячоліттями. Глобальна культура не може витіснити культурне та релігійне розмаїття. Воно практично не універсалізується.

Але протистояти об'єктивним процесам глобалізації на цій основі, означало б приблизно ту логіку дій, за якої не будують громовідвід, а створюють товариство по боротьбі з блискавкою. Ці процеси вже необоротні, хоч би як комусь не хотілось расової, культурної чи релігійної «чистоти». Ми приречені у майбутньому жити в «єдиному домі», заклавши потужний фундамент міжкультурного та міжрелігійного спілкування. Для того щоб це зробити та уникнути культурної і цивілізаційної конфронтації, мала б працювати єдина формула «єдність світу та розмаїття культур». Однак успішність її вирішення багато в чому залежить від того, наскільки гармонійно формується баланс між полюсами цієї формули. Пошуками такого балансу вже декілька останніх десятиліть займаються відомі філософи, політологи, культурологи. Результатом їх, як відомо, стала теорія мультикультуралізму, яка обґрунтовує ідеали культурного плюралізму, гармонійного співіснування різних культур, їх рівності та однакового права на життя. Але реалізація теорії мультикультуралізму *засобами політики на практиці* викликала немало нових проблем. З'ясувалося, що формула «єдності світу та розмаїття культур, а відтак й задекларовані мультикультуралізмом стратегії, не

мають простого «технічного» розв'язку і вимагають до себе підвищеної уваги та філософського, концептуального осмислення.

*«Ти багато бачив, але не помічав,
вуха були відкриті, але не чув»*

(Іс. 40:20)

Оптимізм теорії мультикультуралізму й практична неспроможність проекту

Інтелектуальна сліпота не лише гірка доля нашого часу. Її винятковість – у відвертому нехтуванні мудрістю. Зробити сліпого зрячим простіше, ніж зрячого видючим (Ін. 9:1–41). Наша ситуація значно складніша, зрячі знають, що вони сліпі.

Визнати культурне розмаїття та право кожної національної чи культурної (субкультурної) спільноти на культурне самовизначення – це лише півсправи. Для того, щоб теорія мультикультуралізму мала практичний сенс, важливо щоб різні культури мали можливість брати участь в усіх сучасних світових процесах, а для цього вони мають посідати рівноправні позиції принаймні в основних життєвотворчих імперативах. Адже незважаючи на те, що різні культури мають далеко неодинакові можливості за впливом, кожна із них не бажає, щоб її просто терпіли. Будь-яка культура розглядає свої базові цінності як універсальні (якщо вона перестане це робити, то просто зникне як самостійна культура!). Вона хоче щоб з нею рахувалися. Толерантність – це звичайно, цінність, але цінність проміжна. Ніхто не бажав би, щоб його суто «толерували», лише терпіли. Культурна самотність зазвичай прагне більшого: поваги, довіри, симпатії. Адже, що означає терпіти? Терпіти – означає миритися з «Іншим», «не моїм», тобто зносити те, що мені так чи інакше не до вподоби. А з якою метою, це – інша справа. Між іншим, віротерпимість, яка постала як результат тривалих середньовічних релігійних воєн, будується саме на цьому. Людина терпляче (без спроб насилля – і цим віротерпимість фактично вичерпується), співіснуючи з представником іншої конфесії розмірковує: ясна річ, він не має рації, але Бог усе бачить, нехай живе як живе.

Однак сьогодні інший світ й подібна толерантність вже не сприймається достатньою умовою гармонізації добросусідських відносин. Культурно «Інше» надто глибоко проникає в життя сучасної людини й надто багато вимагає від неї. Тому спроба подати культурну терпимість як достатню підставу гармонійної взаємодії різних культур може призводити або до «сірої одноманітності», або до прямих зіткнень і конфліктів.

Ось чому, коли розпочався процес переходу від добрих намірів ідеологів мультикультуралізму (співіснування культур) до їх практичної реалізації (взаємодії культур), виникла реальна небезпека втрати самотності культур, яка стала причиною потужного альтернативного руху – їх локалізації. Невипадково, сучасні критики мультикультуралізму, звернувши увагу на його обмеженість і конфліктогенність, охрестили мультикультуралізм

«новим типом модернізованого расизму» та методом «геттоїзації» етнічних громад (Ч. Тейлор, В. Лекторський). Така критика, справді, має реальні підстави. Мультикультурне середовище – зовсім не є простором свободи, а «культуротерпіння» на практиці виливається у відверту асиміляцію.

У зв'язку з цим виникає низка питань. А чи може в цій ситуації бути альтернатива мультикультуралізму? Чи передбачає проект «єдності світу» монокультурне, моноконфесійне суспільство й чи не є він утопічним, зосередивши в собі явні й латентні конфлікти, ворожнечу, ненависть, нетерпимість, расизм, ксенофобію, тобто все те, що засуджено демократичною світовою спільнотою? Здавалося б знайти відповідь на них та гармонізувати полюси формули «єдність світу та розмаїття культур» можна було б спираючись на ідею «культурної глобалізації», що ґрунтується на алгоритмі «глокалізації» відомого англійського соціолога Роланда Робертсона. Глокалізація, на його думку, фіксує два взаємопов'язані процеси глобалізованої епохи: гомогенізацію та гетерогенізацію. За своїм смислом глокалізація спрямована проти тих концепцій глобалізації, які ґрунтуються на теорії становлення уніфікованої системи транснаціональних зв'язків і виключають будь-які несхожості та відмінності. Р. Робертсон розглядає глобалізацію, іншими словами, як таку, яка не придушує, не нівелює культурне різноманіття, а зберігає й навіть актуалізує культурну локалізацію, але здійснює це не за національними, а за іншими різноманітними ознаками. Тобто культурна ідентичність в глобалізовану епоху має будуватися не на обов'язкових приписах, що регламентують життя людини в тій чи іншій спільноті (етнонаціональній, конфесійній), а на її вільному виборі, який не порушує при цьому свободи вибору інших. Ніби й заперечень не мало б бути, коли б не релігійний фактор. Адже тут це означає, що людина може за своїм власним уподобанням обирати й релігію, що протирічить матриці будь-якої традиційної релігії, для якої пріоритетними є інтереси общини віруючих. Глобалізація «вириваючи» людину із контексту «своїєї» общини, консолідує людей на вищому планетарному рівні. За такої моделі людина втрачає інтерес до власної, більш вузької релігійної ідентичності. Відтак, виникає реальна загроза руйнування гомогенного конфесійного середовища, а національно-культурна традиція, у свою чергу, втрачає захисну оболонку в образі «сакральної святості».

Глобалізація загалом не протистоїть релігійній вірі. Проблеми виникають при накладанні глобалізаційної матриці на релігійну. Причиною цього є антагоністичні світоглядні системи релігії і глобалізації. В основі останньої лежить лібералізм, який практикує релігію за принципом «шведського стола» – беру, що смакує. Тут «ринок» релігійних символів набуває такого характеру, де людина вільна у виборі будь-якого компонента з тієї чи іншої релігійної практики, має своє тлумачення розлучення, абортів, гомосексуалізму тощо. Лібералізм

індукує плюралізм думок і розуміння ортодоксальних приписів, що руйнує сакральність релігійних догматів та текстів з чим релігія миритися не може. Важко не погодитися в цьому контексті з думкою відомого американського політолога Самюеля Гантінгтона, який застерігає, що можна бути напівфранцузом і напівалжирцем, але неможливо бути напівкатоликом або напівмусульманином [1]. Роль релігії в глобальній політиці набагато ширша, аніж участь тих чи інших релігійних інституцій у політичному процесі, ескалації або врегулюванні конфліктів в різних точках земної кулі. Релігія причетна до фінальних проблем і граничних значень і її вплив на глобальну політику визначається саме цим фактором. Вона наділяє людські спільноти могутнім символізмом, а також вибудовує між ними кордони, які виявляються неприступними для взаємопроникнення.

Тобто цілі глобалізації та релігії ніби й співпадають, а шляхи до їх досягнення – різні. Будь-яка релігія будується на тому, що лише вона здатна зробити не лише сліпого зрячим, але й зрячого видючим, лише вона здатна підібрати ключі до ідеально облаштованого суспільства, лише вона володіє досконалістю у сфері відношення людини з Богом. Усі релігії налаштовані на проповідництво, яке на їх переконання, має увінчатися глобальним тріумфом. Вибудовуючи особливі відношення з глобалізацією, зберігаючи свій зміст та деформуючись під впливом глобалізації, релігія практично пропонує свій власний проект перебудови світу, який можна визначити як «альтернативну глобалізацію». Цей проект у різних релігій має свою специфіку: від агресивного супротиву глобалізації (іслам, індуїзм, православ'я), адаптації та секуляризації (протестантизм, католицизм) до трансформації традиційної релігійності у бік прийняття глобальних норм і цінностей (буддизм).

Не зважаючи на те, що глобалізаційні процеси не зачепили повною мірою культурно-релігійну сферу й не детермінують відвертої глобальної культурної та релігійної конвергенції, але вже зробили «зустріч» релігій і культур незворотною. Тобто, хоча, принаймні сьогодні, й не спостерігається серйозних спроб світового масштабу знайти спільну для всього людства «глобальну релігію», нові «релігійні культури» час від часу з'являються. До них цілком правомірно можна віднести Віру Бачаї, яка зібравши мільйони послідовників у всьому світі, постає моделлю «Нового Світового порядку» і об'єднання людства в єдину глобальну сім'ю. На статус сучасної мегарелігії претендує також «Нью Ейдж» (релігія «Нової ери» або «Нової доби»), яка являє собою різнобарвне, аморфне по суті окультне і неоязичницьке утворення. Основою доктрини багаточисельних розрізнених груп і організацій «Нью Ейдж» виступають ідеї циклічності природи, реінкарнації, еволюції людини в Божество, рівності чоловічої і жіночої статі, всесвітнього глобального порядку, синкретизму (єдності усіх релігій), уніфікації розмаїття культур і традицій. «Спокійне», споглядальне відношення суспільства до подібних глобалізаційних проектів спричиняє

жорстку реакцію традиційних релігій. Планета стає свідком мало не повсюдного «повстання» релігій, які проявляють нетерпимість не лише до таких неорелігій, але й в площині ліберальної трансформації традиційного релігійного поля. Просити «схрещення» й асиміляції культурних і релігійних особливостей обумовлюють відповідну войовничу реакцію, що проявляється в зростанні фундаменталістських настроїв в їх крайньому проявленні – тероризмі. Яскравим прикладом дифузії політики і релігії стали трагічні події в Нью-Йорку (2001), Парижі (2016) та інших європейських центрах. З одного боку ми є свідками реакції ісламістських терористів на глобалізаційні процеси в формі «вестернізації», а з іншого – глобалістський механізм приструнити динамічну і впливову світову релігію шляхом коврових бомбардувань мусульманських країн і їх міжнародної ізоляції. Безперечно, це шлях глухого кута, який лише штовхає до нових войовничих імпульсів і зміцнює вплив ісламу в публічному антиглобалістському дискурсі. Історія людства давно засвідчила, що сила у вирішенні релігійних питань надзвичайно небезпечна справа, не стільки по відношенню до того на кого вона спрямована, скільки для тих, хто її застосовує. В сучасних умовах жодна країна чи конфесія не має претендувати на виключну роль у світі. Гострі геополітичні і соціальні проблеми повинні вирішуватися не шляхом силових методів, а шляхом рівноправного діалогу, який вимагає від кожної із сторін визнання права на існування і рівноцінність іншої світоглядної системи, взаємної поваги поглядів і позицій один одного. Зрозуміло, що для глобального миру лише діалогу культур і релігій недостатньо, потрібен *глобальний етос*, який включав би цінності загальнолюдської культури, реально визнані людьми різних націй, культур і релігій.

«Якщо хто каже: «Я люблю Бога»

а брата свого ненавидить, той

говорить неправду. Бо хто

не любить брата свого, якого бачить, як

може любити Бога, котрого не бачить?»

(Перше послання Іоана, 4:20)

«Єдність світу та розмаїття культур»: баланс між полюсами

Баланс між полюсами формували «єдність світу та розмаїття культур» можливий лише на основі *життєдайного алгоритму «ацентризму»*, який заперечує побудову будь-яких центрів домінування (Землі – в космосі, людського роду – в живій і неживій природі, країн Заходу – у світовому співтоваристві, християнства – в релігійному світі тощо). Не зважаючи на те, що ані суспільство, ані церква достеменно не мають конкретних відповідей на виклики глобалізованої епохи, однак (і в суспільстві і в церковних колах різних конфесій) вже існує тверде переконання, що одним із основних підходів до вирішення культурної та конфесійної

взаємодії потрібен новий імператив ненасилля, рівноправного діалогу і солідарної демократії. А це означає, що в суспільстві міцніше усвідомлення руйнівної *сили домінування*, яка, на жаль, ще визначає вектор розвитку соціальних та геополітичних систем. Адаптація до глобальних змін можлива лише на основі формування нового світогляду, який має ґрунтуватися на принципах глобальної етики і глобальної відповідальності людини. Нобелівський лауреат миру Далай-лама XIV справедливо зазначає, що більшість сучасних проблем, викликані виключно помилками людини і можуть бути розв'язані лише зусиллями самих людей. «Ми зобов'язані пам'ятати, що різні релігії, ідеології і політичні системи світу існують для того, щоб люди могли бути щасливими. Ми не повинні забувати цю основоположну ціль і ніколи не повинні ставити засоби вище мети: завжди слід зберігати пріоритет людськості над матеріальними інтересами та ідеологією» [2].

Цінності усіх релігій та ідеологій, за великим рахунком, відносні. Не відносним є лише цінність самого життя [3]. Лише по відношенню до цієї фундаментальної цінності вони знаходять свою валідність для кожної конкретної особистості, лише за її допомогою вони можуть прийматися й переживатися нею. Розмаїття релігій, культур, способів життя – природний стан людства, який свідчить про його здоров'я. Світ утримується багатобарвністю. Розмаїття, а не уніфікація робить світ цілісним. Якщо керуватися цим імперативом, то проблема розмаїття культур, цінностей і норм, релігій та ідеологій постає не у світлі неминучих конфліктів, а як цілісне утворення, яке функціонує за *принципом доповнювальності*. Відтак проблема рівноправного діалогу і взаємоповаги, а звідси, ненасилля, справедливості і взаєморозуміння лише наближає до реалізації важливої мети будь-якої культури, релігії, ідеології *блага*, яке має бути людяним, життєдайним, сумісним з життям і необхідним для нього.

Література

1. Huntington S. The Clas of Civilizations and the Remarking of World Order.-New York : Simon and Schuster, 1996. – p. 48–50.
2. Далай-лама XIV. Буддизм Тибета. – М., 2009. – С. 150.
3. Саух П.Ю. Сучасні виклики глобалізованої епохи: суспільство і церква у пошуках відповідей // Україна і Ватикан: до і після Ватиканського собору / За ред. проф. А. Колодного, Л. Филипович, П. Яроцького. – К. : УАР, 2013. – С. 27.